

**TRANSFORMATION PROCESSES IN THE AGRICULTURAL
SECTOR OF UKRAINE: FEATURES OF REORGANIZATION,
BANKRUPTCY, AND MARKET EXIT
OF FARMING ENTERPRISES**

**ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ
В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ:
ОСОБЛИВОСТІ САНАЦІЇ, БАНКРУТСТВА
ТА ВИХОДУ З РИНКУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ**

Oleksandr Kvasovskiy¹
Mykola Stetsko²

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-673-7-12>

Abstract. Transformational processes in Ukraine's agricultural sector under conditions of global instability and full-scale armed aggression are becoming particularly relevant, which necessitates a rethinking of the mechanisms for agricultural enterprises to exit the market and their financial recovery. *The subject of the study* is the set of economic, legal, and institutional relations that arise in the process of transformation of the agricultural sector, in particular regarding the implementation of procedures for rehabilitation, bankruptcy, and liquidation of farms. The logic of presenting the material within the section is determined by the sequential resolution of the following research tasks: analysis of the dynamic transformations of Ukraine's agricultural sector in the retrospective of 2012–2024; study of the institutional features and development trends of the farming sector; investigation of the legal and economic aspects of the insolvency of farming enterprises; justification of the directions for improving the mechanisms of rehabilitation, bankruptcy, and liquidation of these subjects of agricultural entrepreneurship. *The research methodology*

¹ Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Financial Technologies and Banking,
West Ukrainian National University, Ukraine

² Doctor of Economics, Professor,
Professor at the Department of Financial Technologies and Banking,
West Ukrainian National University, Ukraine

is based on the application of both general scientific and specialized methods of inquiry. The use of analysis, synthesis, induction, and deduction enabled the systematization of theoretical findings regarding the nature of bankruptcy in the agricultural sector as a whole, and the farming sub-sector in particular. Statistical analysis and grouping methods were employed to identify three key phases in the development of agricultural production in Ukraine: stabilization (2012–2019), pandemic adaptation (2020–2021), and war-induced recession (from 2022 onwards). A historical-logical approach made it possible to trace the evolution of the institutional environment for farming, while a critical review of national legislation helped identify the specific features of procedures related to the insolvency of agricultural farms. *The results* of the study demonstrate that the current state of the national farming sector is characterized by a high degree of vulnerability to exogenous shocks. It was established that the insolvency dynamics of these agribusiness entities exhibit higher intensity compared to general economic trends, driven by the specific nature of agricultural production and limited access to capital. Particular attention is paid to legal conflicts between the provisions of the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures and land legislation, specifically regarding the realization of land lease rights during liquidation procedures. It is argued that the absence of clear mechanisms for transferring land-use rights significantly hinders bankruptcy proceedings and reduces the liquidation value of farm assets. The analysis showed that rehabilitation (sanation) procedures are often formal in nature and fail to account for the seasonal cyclicity of the agricultural business. The study substantiates the need for implementing specialized financial recovery instruments based on the principles of preserving production potential and supporting food security. It was determined that the market exit of a farm should be viewed as a complex transformational process requiring specific state regulation and support. *The practical significance* of the results lies in the possibility of using the formulated proposals to modernize bankruptcy legislation and develop state programs for supporting farming under martial law. Recommendations for overcoming legal conflicts in the field of land use can be utilized by subjects of legislative initiative and insolvency officers. *The value and originality* of this study stem from a comprehensive approach to analyzing bankruptcy through the lens of transformational processes and wartime challenges. For the first time, the authors propose

integrating the macroeconomic dynamics of the agricultural sector with the operational specifics of farming enterprises. This integration allows for the identification of the root causes of insolvency and offers ways to neutralize them by modernizing restructuring and bankruptcy toolkits. The study enriches the scholarly debate on the role of farming in national economic resilience and provides a new vision for civilized market exit procedures for farms under extraordinary circumstances.

Вступ

Сучасна структурна побудова аграрного сектору України перебуває у стані перманентної трансформації, зумовленої як внутрішніми реформаційними процесами, так і екзогенними детермінантами. Сільське господарство, будучи драйвером національної економіки, протягом останнього десятиліття демонструвало високу адаптивність і резильєнтність до несприятливих процесів і обставин, проте конвергенція кризових факторів – від глобальної пандемії до повномасштабної збройної агресії – поставила під загрозу життєздатність тисяч фермерських господарств. Проблема неплатоспроможності згаданих суб'єктів аграрного бізнесу сьогодні виходить за межі суто фінансового аналізу, набуваючи ознак комплексно-системного виклику для продовольчої та національної безпеки нашої держави. Тому особливої актуальності набувають дослідження, присвячені пошуку ефективних механізмів виходу з ринку неконкурентоздатних і хронічно неплатоспроможних агропідприємств, в тому числі і фермерських господарств.

Традиційні інструменти банкрутства, що раніше регулювалися нормами Господарського кодексу України та Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», суттєво трансформувалися з прийняттям Кодексу України з процедур банкрутства (далі – КУЗПБ). Нова парадигма вітчизняного законодавства змістила акценти на санацію та відновлення платоспроможності фермерських господарств, проте практична реалізація відповідних правових норм у воєнний час зіштовхується з низкою бар'єрів: від фізичного знищення виробничих активів до юридичної невизначеності статусу земель сільськогосподарського призначення на тимчасово окупованих територіях. Тому розуміння динамічних трендів розвитку та процесів добровільного і примусового припинення діяльності

фермерських господарств є критично важливим для формування ефективної державної політики підтримки цього сектору аграрної галузі та розробки дієвого інструментарію його фінансового оздоровлення.

Метою дослідження є комплексний аналіз особливостей санації, банкрутства та ліквідації фермерських господарств в Україні у контексті макроекономічних і воєнних викликів у період 2012–2025 років, а також розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо модернізації процедур фінансового оздоровлення та припинення діяльності цих суб'єктів аграрного бізнесу. Для досягнення сформульованої мети було поставлено та вирішено низку завдань:

- здійснити ретроспективний аналіз динаміки основних статистичних показників діяльності національних аграрних підприємств загалом і фермерських господарств зокрема за період 2012–2024 рр.;

- ідентифікувати головні детермінанти, що впливали на розвиток вітчизняного сільського господарства і його фермерського сегменту упродовж досліджуваного періоду;

- оцінити співвідношення між добровільною ліквідацією і примусовим банкрутством фермерських господарств в Україні у 2020–2025 рр.;

- розкрити економіко-правову специфіку процедур санації, банкрутства та ліквідації фермерських господарств, визначену чинним вітчизняним законодавством, і виявити проблеми застосування відповідних правових норм;

- сформулювати пропозиції щодо оптимізації нормативно-правового регулювання та модернізації прикладних інструментів санації та цивілізованого виходу з ринку фермерських господарств.

У процесі дослідження було використано системний підхід та комплекс загальнонаукових і спеціальних методів наукових пошуків. Метод економіко-статистичного аналізу застосовано для обробки рядів динаміки обсягів виробництва, фінансових результатів і показників примусового та добровільного виходу з ринку аграрних підприємств, включаючи фермерські господарства. Порівняльний аналіз дав змогу зіставити темпи виникнення кризових явищ у сільському господарстві загалом і його фермерській складовій зокрема.

Методи індукції та дедукції використано для ідентифікації причинно-наслідкових зв'язків між обмеженнями у період глобальної пандемії

мії, повномасштабними воєнними діями та рівнем неплатоспроможності аграріїв, включаючи фермерські господарства. Правовий аналіз базувався на критичному студіюванні положень нормативно-правових актів, які регламентують процедури санації, банкрутства та ліквідації фермерських господарств. Інформаційною основою дослідження стали офіційні дані Державної служби статистики України, аналітичні звіти та дослідження платформи OpenDataBot тощо.

У вітчизняній науковій літературі питання фінансової неспроможності суб'єктів господарювання аграрного сектору, їхньої санації, банкрутства та ліквідації розглядаються у кількох взаємопов'язаних ракурсах. Проведена нами систематизація й узагальнення наукових джерел дає змогу виокремити основні блоки досліджень: студіювання проблематики фінансової санації та попередження дефолтів сільськогосподарських підприємств, в тому числі фермерських господарств, а також розкриття економіко-правових особливостей процедур банкрутства та ліквідації згаданих суб'єктів аграрного підприємництва.

Теоретико-методологічні засади фінансової санації підприємств комплексно розкрито у монографії Т. М. Білоконь та Л. М. Несена [3], де вона розглядається як система логічно пов'язаних організаційно-економічних і фінансових заходів, спрямованих на відновлення платоспроможності, прибутковості та конкурентоздатності підприємства з метою запобігання його ліквідації. Подальший розвиток методичних підходів до проведення санації суб'єктів господарювання з врахуванням специфіки аграрної галузі відображено у дослідженні О. С. Ткаченка, у якому обґрунтовано систему показників оцінки ефективності фінансового оздоровлення сільськогосподарських підприємств [22].

Роль і значення санаційних заходів для стабілізації діяльності агропідприємств у кризових умовах на регіональному рівні вивчає Н. С. Носань [15]. Тоді як В. Д. Чумак та Н. О. Кіріченко аргументовано доводять, що важливим інструментом антикризового управління, спрямованим на запобігання банкрутству сільськогосподарських фірм, виступає фінансова реструктуризація [24].

Фінансово-економічні аспекти запобігання банкрутству сільгоспвиробників досліджено у працях, присвячених діагностиці фінансової кризи та прогнозуванню неплатоспроможності вказаних суб'єктів господарювання. Зокрема, Н. М. Давиденко, Л. А. Олійник та

К. О. Орологопуло розглядають методичні підходи до прогнозування банкрутства аграрних підприємств на основі системи фінансових показників та аналітичних дискримінантних моделей [7]. У межах окресленої проблематики Л. М. Дорохова аналізує сучасні тенденції банкрутства аграрних підприємств і окреслює пріоритетні напрями їхнього фінансового оздоровлення [8].

Механізми виявлення та подолання кризових явищ на сільсько-господарських підприємствах розглядають В. Д. Чумак, О. О. Дорошенко та Н. О. Кіріченко, обґрунтовуючи необхідність формування ними комплексної системи раннього виявлення та подолання фінансової кризи [23]. Практичні аспекти реалізації санаційних заходів висвітлюються у науковій роботі Г. В. Східницької, яка пропонує алгоритм фінансового оздоровлення неплатоспроможних агропідприємств [21]. Специфіку економічного оздоровлення підприємств сільського господарства також досліджують В. Я. Плаксієнко та О. С. Ткаченко, які визначають цілі санації аграрних компаній та розмежовують напрями її здійснення на внутрішні та зовнішні [17].

Водночас вітчизняні науковці приділяють значну увагу ідентифікації факторів фінансової нестабільності аграрного сектору у сучасних умовах. Так, О. Гривківська та Є. Гейжа [6], а також Н. Райтер та Г. Мацьків [20] аналізують комплекс ризиків фінансово-господарської діяльності аграрних підприємств під час повномасштабної війни та окреслюють шляхи їхньої мінімізації, а В. А. Панченко удосконалює методико-прикладні рекомендації для підвищення життєздатності суб'єктів аграрного бізнесу в складних обставинах збройного протистояння агресору та соціально-економічної турбулентності [16].

Інший блок наукових пошуків присвячений правовим та організаційним аспектам процедур банкрутства та ліквідації підприємств з врахуванням особливостей їхньої реалізації у аграрному секторі національної економіки. Зокрема, В. К. Богатир комплексно досліджує ліквідаційну процедуру як завершальний етап провадження у справах про банкрутство, аналізуючи її правову природу та механізми задоволення вимог кредиторів [5]. Проблемні аспекти становлення інституту банкрутства фермерських господарств висвітлено у науковій публікації Р. І. Благути, М. С. Долинської та О. А. Туркот [4]. Подібну проблематику також вивчає Я. Марченко, яка розкриває особливості

застосування норм законодавства щодо банкрутства фермерських господарств [14].

У рамках другого блоку досліджень окремих напрям наукових розвідок пов'язаний із правовою відповідальністю за доведення до банкрутства окремих видів суб'єктів господарювання, зокрема фермерських господарств. Так, В. В. Лазаренко аналізує поняття та правове регулювання доведення до банкрутства як правопорушення у сфері господарської діяльності [11], а також обґрунтовує доцільність диференціації кримінальної відповідальності за такі дії залежно від ступеня суспільної небезпеки та економічних наслідків [12].

Аналіз численних наукових джерел свідчить про доволі ґрунтовний рівень розробленості загальних теоретико-методологічних, економічних і правових аспектів санації, банкрутства та ліквідації суб'єктів господарювання загалом. Разом з тим, специфіка фінансового оздоровлення та припинення діяльності саме фермерських господарств потребує подальших поглиблених досліджень з урахуванням сучасних соціально-економічних і воєнних викликів для розвитку аграрного сектору України.

1. Динамічні трансформації аграрної галузі України

На основі аналітичного опрацювання офіційних статистичних даних, на наш погляд, можна виокремити три фази розвитку аграрного виробництва в Україні упродовж 2012–2024 років: період відносної стабілізації та капіталізації (2012–2019 рр.), фазу пандемічної адаптації (2020–2021 рр.) і період воєнної рецесії (починаючи з 2022 року). Кожен з цих етапів еволюції характеризувався специфічним набором ризиків, що безпосередньо впливали на динаміку кількості діючих підприємств у сфері сільського господарства, мисливства та надання пов'язаних з ними послуг, зайнятих на них працівників, включаючи найманий персонал, а також на такі фінансові індикатори як обсяг виробленої вказаними юридичними особами продукції (товарів, послуг) та згенерованої доданої вартості за витратами виробництва (табл. 1)¹.

¹ За відсутності відповідних статистичних даних виключно по сільськогосподарських підприємствах для формування табл. 1 було використано дані за ширшою вибіркою, а саме по підприємствах сфери сільського господарства, мисливства та надання пов'язаних з ними послуг, що, на наш погляд, суттєво не впливає на об'єктивність результатів аналізу.

Основні показники діяльності підприємств сільського господарства, мисливства та надання пов'язаних з ними послуг у 2012–2024 рр.

Показник	Роки						
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Кількість діючих підприємств, тис. од.	45,9	47,8	44,2	44,9	43,4	48,3	48,7
Кількість зайнятих працівників на підприємствах, тис. осіб	637,6	616,7	563,3	530,4	545,4	525,2	516,1
Кількість найманих працівників на підприємствах, тис. осіб	623,9	582,2	530,9	502,7	515,0	490,9	481,4
Кількість найманих працівників в еквіваленті повної зайнятості на підприємствах, тис. осіб	567,7	535,9	487,5	466,4	475,3	457,9	447,7
Обсяг виробленої продукції (товарів, послуг) підприємств, млрд грн	167,9	183,9	271,8	396,1	449,3	493,5	579,7
Додана вартість за витратами виробництва підприємств, млрд грн	70,2	65,8	121,3	177,4	179,3	186,4	191,2
Довідково. Індекс споживчих цін	X	100,5	124,9	143,3	112,4	113,7	109,8
Інтегрований індекс споживчих цін	X	100,5	125,5	179,9	202,2	229,9	252,4
Показник	Роки						
	2019	2020	2021	2022	2023	2024	
Кількість діючих підприємств, тис. од.	48,3	47,8	46,1	31,7	39,6	34,5	
Кількість зайнятих працівників на підприємствах, тис. осіб	504,7	479,0	480,6	408,0	379,6	416,8	
Кількість найманих працівників на підприємствах, тис. осіб	473,8	451,4	448,4	388,5	364,7	395,2	
Кількість найманих працівників в еквіваленті повної зайнятості на підприємствах, тис. осіб	442,5	421,8	420,1	359,7	334,0	364,9	
Обсяг виробленої продукції (товарів, послуг) підприємств, млрд грн	601,3	642,9	978,0	703,8	761,1	833,7	
Додана вартість за витратами виробництва підприємств, млрд грн	196,0	255,1	505,2	262,0	228,1	282,1	
Довідково. Індекс споживчих цін	104,1	105,0	110,0	126,6	105,1	112,0	
Інтегрований індекс споживчих цін	262,8	275,9	303,5	384,2	403,8	452,3	

Примітки:

1. За 2014–2021 роки дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.
2. Починаючи з 2022 року дані наведено без урахування тимчасово окупованих російською федерацією територій та частини територій, на яких ведуться (велися) бойові дії.

Джерело: сформовано та розраховано авторами на основі [2]

Згідно з даними табл. 1, динаміка кількісних індикаторів діяльності підприємств, які спеціалізуються на веденні сільського господарства, мисливства та наданні супутніх послуг, свідчить про значну волатильність цього сектору національної економіки упродовж 2012–2024 років. Так, показник кількості діючих у згаданій сфері підприємств демонстрував малопомітні обопільні коливання із загальним трендом до дуже повільного збільшення включно до 2018 року, досягнувши максимуму у 48,7 тисяч одиниць (зростання за період 2012–2018 років становило лише 6,1 %), проте згодом розпочався поступовий спад, що набув деструктивного характеру у 2022 році. Різке скорочення чисельності активних суб'єктів господарювання до 31,7 тис. у перший рік повномасштабного вторгнення (на 45,4 % порівняно з аналогічним попереднім періодом) відображає втрату контролю над сільськогосподарськими активами виробничого призначення, які перебували на тимчасово окупованих територіях та у районах ведення інтенсивних бойових дій. Окрім того, спостерігалася стійка регресія показників зайнятості, позаяк кількість працівників зменшилася з 637,6 тис. осіб у 2012 році до 416,8 тис. у 2024 році, тобто понад у 1,5 раза. На нашу думку, така негативна динаміка зумовлена ескалацією міграційних процесів і мобілізаційних заходів, що спричиняють значний дефіцит кваліфікованої робочої сили, особливо у прифронтових регіонах.

Аналізуючи наведені у табл. 1 вартісні індикатори діяльності підприємств сфери сільського господарства, мисливства та надання пов'язаних з ними послуг за період 2012–2024 рр. у номінальному виразі, вважаємо за доцільне відзначити їхню стрімку висхідну динаміку до 2021 року. Так, обсяг виробленої вказаними юридичними особами продукції за досліджуваний період номінально зріс з 167,9 до 833,7 млрд грн або майже у 5 разів. Однак такий різкий приріст значною мірою є ілюзорним, оскільки він супроводжувався перманентним зростанням інтегрованого індексу споживчих цін, який у 2024 році перевищив базисний рівень 2012 року у 4,5 раза. Відтак, номінальне кількаразове підвищення величини виробленої продукції (робіт, послуг) у 2023–2024 років, насправді маскує глибоку стагнацію цього сектору економіки України, зумовлену інфляційним тиском на витратну частину виробництва. Тому для відображення реального стану справ доцільно провести коригування значень індикаторів обсягу виробле-

ної продукції та доданої вартості на інтегрований індекс споживчих цін, що, на наше переконання, дасть змогу ідентифікувати справжні тренди трансформацій (рис. 1).

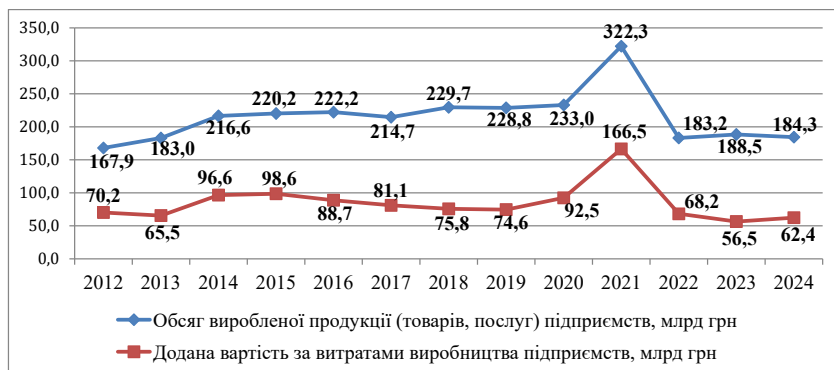

Рис. 1. Динаміка обсягу виробленої продукції та доданої вартості підприємств сільського господарства, мисливства та надання пов'язаних з ними послуг, очищена від впливу інфляційного чинника (у співставних цінах 2012 року), за період 2012–2024 років

Джерело: розраховано та побудовано авторами на основі даних табл. 1.

Як видно із лінійчатої діаграми на рис. 1, у 2024 році реальний обсяг продукції (робіт, послуг) підприємств сільського господарства, мисливства та надання пов'язаних з ними послуг у співставних цінах 2012 р. становив 184,3 млрд грн, тобто фактично повернувся до показників понад десятирічної давності, попри масштабне розширення грошової маси в національній економіці. Крім того, підтверджується яскраво виражений негативний вплив повномасштабної збройної агресії на цю сферу економічної діяльності. Так, упродовж трьох років інтенсивних воєнних дій відбулося стрибкоподібне падіння величини вказаного індикатора з 322,3 млрд грн у 2021 році до 184,3 млрд грн у 2024 році або майже на 75 %. Ще більш вагомим було скорочення обсягу створеної доданої вартості, яка за аналогічний трирічний період у реальному вимірі зменшилася із 166,5 до 62,4 млрд грн (майже в 2,7 раза), що є

навіть на 12,5 % нижчим за рівень 2012 року, коли цей показник склав 70,2 млрд грн.

На основі проведеного аналізу та вербально-дискурсивних міркувань можна зробити висновок, що сільськогосподарські товаровиробники, включаючи фермерські господарства, наразі оперують у дефіцитному фінансовому полі, де вартість ресурсів зростає швидше за реальні доходи. Тому реальна прибутковість їхньої діяльності знижується, а боргове навантаження у номінальному вимірі зростає. Як наслідок, ризики банкрутства та ліквідації стають більш вагомими для значної частини аграріїв. На нашу думку, виявлена негативна динаміка реальних обсягів виробленої продукції та доданої вартості є переконливим свідченням загрози неплатоспроможності сільськогосподарських підприємств, що вимагає негайного застосування інструментів превентивної реструктуризації або санації для збереження виробничого потенціалу цієї галузі.

2. Тенденції розвитку вітчизняного сектору фермерських господарств

Фермерські господарства займають важливе місце в інституційній структурі аграрного сектору України. На наш погляд, вони є базовим елементом соціально-економічного розвитку сільських територій, оскільки складають переважну більшість серед усіх суб'єктів підприємництва – юридичних осіб у сільському господарстві (табл. 2). Так, за станом на 2025 р. частка фермерських господарств у загальній кількості аграрних підприємств складала близько 65,8 %, хоча за 5 останніх років вона дещо скоротилася (на 2,1 відсоткового пункту). Позаяк фермери забезпечують значну частину продовольчої безпеки нашої держави, їхня життєздатність безпосередньо корелює зі стабільністю національної економіки.

Згідно з даними табл. 2, упродовж 2020–2025 рр. відбулося поступове скорочення чисельності активних сільськогосподарських підприємств на 25,9 %, тоді як сегмент фермерських господарств зазнав дещо більших втрат, скоротившись на 28,1 %. Найбільш виражений спад зафіксовано у 2022 році, коли кількість фермерських господарств знизилася з 26,6 до 20,7 тис. На нашу думку, така тенденція свідчить про високу вразливість малих і середніх форм аграрного підприємни-

Таблиця 2
Динаміка чисельності та обсягів площі угідь сільськогосподарських підприємств, включаючи фермерські господарства, в Україні в 2020–2025 рр.

Показник	Роки						Зміна за 2020–2025 рр. («+» – падіння), «-» – зростання), % (в. п.)
	2020	2021	2022	2023	2024	2025	
Кількість сільськогосподарських підприємств, всього, од.	40754	39301	31290	30567	30420	30201	-25,9
з них:							
кількість фермерських господарств, од.	27667	26629	20735	20124	19820	19881	-28,1
Частка фермерських господарств у загальній кількості с/г підприємств (%)	67,9	67,8	66,3	65,8	65,2	65,8	-2,1
Площа сільгоспугідь, яка була у власності та користуванні сільськогосподарських підприємств, всього, тис. га.	21250,6	20822,8	18475,4	17421,6	17503,7	17838,9	-16,1
в тому числі:							
площа сільгоспугідь, яка була у власності та користуванні фермерських господарств, тис. га	4837,5	4968,7	4336,4	4155,0	4278,0	4470,3	-7,6
Середня площа сільгоспугідь, яка була у власності та користуванні, в розрахунку на одне сільськогосподарське підприємство, га	521,4	529,8	590,5	569,9	575,4	590,7	13,3
Середня площа сільгоспугідь, яка була у власності та користуванні, в розрахунку на одне фермерське господарство, га	174,8	186,6	209,1	206,5	215,8	224,9	28,6
Частка фермерських господарств у загальній площі сільгоспугідь, яка була у власності та користуванні сільськогосподарських підприємств	22,8	23,9	23,5	23,8	24,4	25,1	2,3

Примітки:

1. Дані наведено без урахування тимчасово окупованих російською федерацією територій та частини територій, на яких ведуться (велися) бойові дії.
2. Показники по сільськогосподарських підприємствах наведено вклучаючи фермерські господарства.

Джерело: сформовано та розраховано авторами на основі [2].

цтва, до яких за загально визначеними критеріями класифікації підприємств відноситься переважна більшість фермерських господарств, до зовнішніх шоків, викликаних макроекономічною нестабільністю та повномасштабною збройною агресією проти України.

Динаміка площ сільськогосподарських угідь також демонструвала регресивні тренди, проте з певними особливостями. Загальна площа земель сільськогосподарського призначення у власності та користуванні вітчизняних аграрних підприємств скоротилася за досліджуванний період на 16,1 %. Водночас площа угідь фермерських господарств зменшилася лише на 7,6 %, що призвело до зростання їхньої частки у загальному землекористуванні з 22,8 % у 2020 році до 25,1 % у 2025 році або на 2,3 відсоткового пункту. Оцінюючи виявлені динамічні зміни в аграрному секторі, можна констатувати, що останніми роками спостерігається процес відносної стабілізації фермерського сегменту національної економіки у частині збереження земельного банку порівняно з іншими організаційно-правовими формами ведення сільськогосподарського бізнесу. Крім того, варто відмітити той факт, що випередження темпів падіння чисельності аграрних підприємств загалом і фермерських господарств зокрема, над темпами скорочення площ їхніх сільськогосподарських угідь призвело до помітного зростання середньої площі згаданих земельних ділянок у розрахунку на одне аграрне підприємство (з 521,4 га у 2020 році до 590,7 га у 2025 році або на 13,3 %) та ще помітнішого підвищення відповідного показника для фермерських господарств (із 174,8 га у 2020 році до 224,9 га у 2025 році, тобто на 28,6 %). На наше переконання, таке укрупнення у сегменті фермерських господарств не є ознакою природного процесу поступового масштабування їхнього виробничої діяльності, а радше результатом виходу з ринку аграрного товаровиробництва дрібних гравців і консолідації ресурсів у руках більш фінансово стійких агрофірм, що підкреслює специфічність трансформацій саме у фермерському середовищі.

На наш погляд, виявлені структурні зміни у галузі сільського господарства України зумовлені комплексом деструктивних чинників. Оскільки проведене дослідження охоплює період повномасштабної воєнної агресії, вагомою причиною скорочення кількості фермерських господарств вважаємо фізичну неможливість продовжувати діяль-

ність на тимчасово окупованих або замінованих територіях, а також в районах активних бойових дій. Так як значна частина земель сільськогосподарського призначення стала недоступною для обробки, це призвело до автоматичного виходу багатьох суб'єктів аграрного бізнесу з ринку та їхнього виключення зі статистичного обліку. Крім того, на нашу думку, важливу роль в описаних процесах відіграло порушення логістичних ланцюгів і різке зростання вартості енергоносіїв, мінеральних добрив і насінневого матеріалу, при тому, що фермерські господарства часто не мають значного запасу фінансової стійкості для тривалого функціонування за відсутності експортної виручки. Як висновок, поєднання воєнних ризиків і макроекономічної турбулентності сформувало умови, за яких виживання фермерів стає можливим лише завдяки інтенсифікації використання наявних земельних ресурсів і підвищенню ефективності сільськогосподарського виробництва, в тому числі за рахунок застосування прогресивних аграрних технологій, техніки й обладнання.

Номінальні фінансові індикатори діяльності українських фермерських господарств упродовж 2019–2024 років демонстрували виражений тренд до помітного зростання (табл. 3).

Як видно з табл. 3, загальні витрати та чистий дохід від реалізації продукції цього сектору аграрного товаровиробництва у номінальному виразі продемонстрували збільшення на 78,7 та 92,7 %, сягнувши у 2024 році 149,0 та 177,5 млрд грн відповідно. При цьому внаслідок інтенсивнішого підвищення вказаного доходу порівняно із сукупними витратами, сальдові значення прибутку до оподаткування та чистого прибутку фермерських господарств взагалі збільшилися у 2,8 раза кожне.

Показники частки прибуткових фермерських господарств у загальній їхній чисельності, що упродовж 2019–2024 рр. стабільно залишалися на рівні 85–90%, на перший погляд, можуть свідчити про істотне поліпшення фінансового стану та загальної прибутковості у згаданому сегменті аграрної галузі. Проте, на наш погляд, подібні оптимістичні оцінки є оманливими, оскільки абсолютно не враховують деструктивний вплив інфляційного тиску та девальваційних процесів на справжню життєспроможність фермерів. Тому для об'єктивного оцінювання реальної ситуації у секторі фермерських господарств України, вважаємо за необхідне перерахувати найважливіші вартісні фінан-

**Динаміка основних фінансових показників діяльності фермерських господарств в Україні
у 2019–2024 роках**

Показник	Роки							Зміна за 2019–2024 рр. («+» – приріст, «-» – падіння), % (в. п.)
	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2024	
Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), млрд грн	92,1	104,9	139,8	100,9	128,9	177,5	177,5	92,7
Витрати, усього, млрд грн,	83,4	90,6	101,0	88,5	117,5	149,0	149,0	78,7
в тому числі: собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг), млрд грн	73,2	78,7	86,2	73,2	101,8	129,6	129,6	77,1
Фінансовий результат (сальдо) до оподаткування, млрд грн	12,7	18,6	44,2	18,7	16,2	35,7	35,7	180,1
Чистий прибуток, млрд грн	14,1	20,5	44,5	22,5	18,9	36,6	36,6	160,4
Чистий прибуток (збиток) (сальдо), млрд грн	12,6	18,6	44,0	18,9	15,9	35,4	35,4	180,4
Частка господарств, які отримали прибуток до оподаткування, у їх загальній кількості, %	89,7	88,3	94,3	85,3	85,2	90,1	90,1	0,4
Частка господарств, які отримали збиток до оподаткування, у їх загальній кількості, %	10,3	11,7	5,7	14,7	14,8	9,9	9,9	-0,4
Частка господарств, які отримали чистий прибуток, у їх загальній кількості, %	89,6	88,3	94,3	85,1	85,0	89,9	89,9	0,3
Частка господарств, які отримали чистий збиток, у їх загальній кількості, %	10,4	11,7	5,7	14,9	15,0	10,1	10,1	-0,3

Примітки:

1. За 2015–2021 роки дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.
2. Починаючи з 2022 року, дані наведено без урахування тимчасово окупованих російською федерацією територій та частини територій, на яких ведуться (велися) бойові дії.
3. Інформація за 2021–2023 роки сформована на основі фактично поданих підприємствами звітів.

Джерело: сформовано та розраховано авторами на основі [2].

сові показники за співставними цінами 2019 року, скоригувавши їхні номінальні значення на інтегрований індекс споживчих цін (рис. 2).

Як видно з рис. 2, фактично у вказаному секторі сільського господарства спостерігаються певні застійні явища та стагнаційні процеси, адже сумарні витрати фермерських господарств за досліджуваний шестирічний період збільшилися лише на мізерні 3,8 %, реальний чистий дохід від реалізації – на 12 % (щоправда, прибуток до оподаткування (сальдо) продемонстрував трохи вищий темп зростання – на 62,8 %). На наше переконання, така повільна динаміка є недостатньою на фоні стрімкого зростання попиту та цін на глобальному ринку продовольства, значного підвищення врожайності у рослинництві та ефективності виробництва тваринницької продукції внаслідок застосування інноваційних технологій та модернізованої сільськогосподарської техніки.

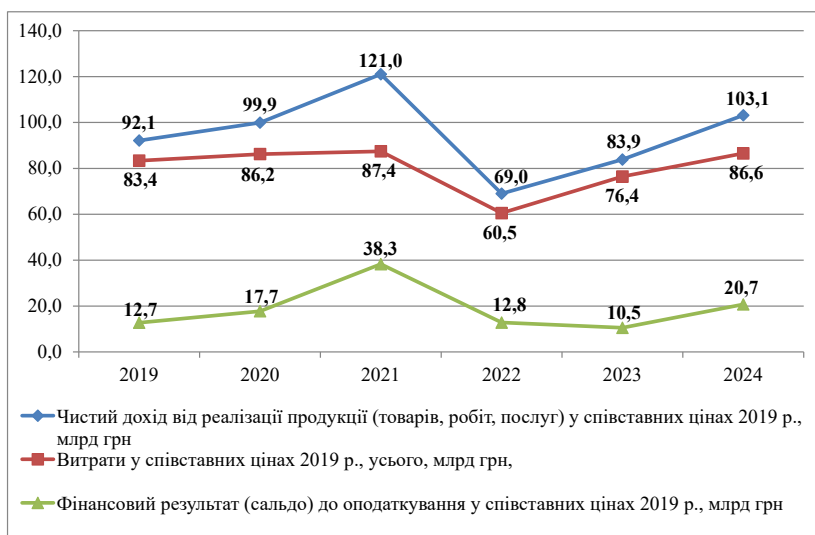

Рис. 2. Динаміка чистого доходу від реалізації, загальних витрат і сальдового прибутку до оподаткування фермерських господарств в Україні, очищена від впливу інфляційного чинника (у співставних цінах 2019 року), за період 2019–2024 років

Джерело: розраховано та побудовано авторами на основі даних табл. 3.

Вважаємо, що на описану ситуацію у вітчизняному секторі фермерських господарств суттєво негативно вплинули воєнні та макроекономічні чинники. Саме поєднання фізичної втрати значної частини активів сільськогосподарського призначення із розривом логістичних ланцюгів призвело до незворотного вимивання обігових коштів аграрних підприємств цієї організаційно-правової форми, погіршення їхньої прибутковості та платоспроможності. Так, у 2021 році частка фермерських господарств, що отримали чистий збиток, складала лише 5,7 %, проте вже у 2022–2023 рр. цей показник досяг приблизно 15 %, тобто майже потроївся, що свідчить про системну втрату фінансової стійкості значною частиною вказаних суб'єктів аграрного бізнесу. Відтак, кожен сьомий фермер опинився у стані фактичної неплатоспроможності. Як результат, поєднання стагнації реальних доходів із воєнними ризиками сформувало об'єктивні передумови для проведення термінових заходів фінансової санації або ініціювання процедур банкрутства багатьох фермерських господарств.

Таким чином, можна констатувати, що зафіксований застій реальних фінансових показників маскує дещо глибші кризові процеси у секторі фермерства України, які зумовили банкрутство та ліквідацію частини нерентабельних і фінансово неспроможних агрофірм. Враховуючи, що внутрішні фінансові ресурси для самовідновлення у багатьох фермерських господарств наразі вичерпані, подальше їхнє функціонування напряму залежить від ефективності правових механізмів фінансового оздоровлення.

На основі проведеного аналітичного дослідження вважаємо за необхідне виокремити та деталізувати найголовніші детермінанти впливу на динаміку розвитку вітчизняного сектору фермерських господарств:

1. *Волатильність кон'юнктури глобального ринку продовольства.* Оскільки Україна є експортоорієнтованою державою, яка значною мірою спеціалізується на виробництві сільськогосподарської продукції, тому вона гостро відчуває коливання світових цін на неї. Блокада вітчизняних морських портів і маршрутів у 2022 році зумовила надлишок пропозиції такої продукції всередині країни, що призвело до обвалу закупівельних цін значно нижче рівня собівартості виробництва для багатьох агрофірм. На нашу думку, втрата маржальності аграрного бізнесу через ускладнену логістику та неможли-

вість отримання валютної виручки стали початковим етапом вимивання обігових коштів і погіршення платоспроможності українських фермерів.

2. *Глобальна пандемія COVID-19 протягом 2020–2021 років.* Попри відносну адаптивність національного агросектору порівняно зі сферою послуг, пандемічні і постпандемічні обмеження спричинили розрив глобальних логістичних ланцюгів постачання матеріально-технічних ресурсів. Внаслідок цього виник дефіцит пально-мастильних матеріалів, імпортних запчастин, мінеральних добрив і засобів захисту рослин, який створив підґрунтя для перманентного зростання витрат у наступних періодах, що суттєво обмежило фінансові можливості фермерських господарств у подоланні майбутніх викликів і нейтралізації їхніх негативних наслідків.

3. *Повномасштабна збройна агресія з боку російської федерації.* На наше переконання, цей фактор має найвищий рівень деструктивного впливу, адже втрата понад 20 % сільськогосподарських угідь та інших виробничих активів через окупацію та інтенсивне замінування територій призвела до фізичної неможливості ведення бізнесу для тисяч фермерів [16; 20]. Оскільки скорочення площ земель, руйнування елеваторів і складських приміщень, захоплення сільськогосподарської техніки, обладнання та інвентаря мали системний характер, значна частина фермерських господарств перейшла у стан технічного дефолту, що зумовило потребу у застосуванні правових механізмів санації або банкрутства.

4. *Гострий дефіцит кваліфікованої робочої сили у сільській місцевості.* Мобілізація чоловічого населення працездатного віку, яке традиційно формує основу технічного персоналу у сільському господарстві (трактористи, комбайнери, механіки тощо), та масштабні міграційні процеси спричинили суттєву нестачу кадрів. Оскільки дефіцит фахівців і низька кваліфікація персоналу призводять до систематичного порушення агротехнічних термінів проведення польових робіт, це негативно позначається на врожайності та фінансових результатах агропідприємств, а зростання витрат на оплату праці в умовах кадрового «голоду» додатково виснажує фінансовий стан фермерських господарств, підвищуючи ризики їхньої хронічної неплатоспроможності та подальшої ліквідації.

Вважаємо, що саме синергетичний вплив зазначених детермінант сформував середовище високого ризику, де відновлення життєздатності сектору фермерських господарств вимагає невідкладного вдосконалення процедур їхнього фінансового оздоровлення та адаптації законодавства про банкрутство до реалій воєнного часу та специфіки цієї організаційно-правової форми ведення аграрного бізнесу.

3. Особливості санації та банкрутства фермерських господарств

Офіційна статистика щодо банкрутства юридичних осіб, представлена у банку даних Державної служби статистики України, зазвичай агрегує відповідну інформацію за Класифікацією видів економічної діяльності (КВЕД), де в окремий напрямок виділено «Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство». Разом з тим, на нашу думку, виявлені тенденції зміни статистичних показників, які відображають динаміку порушення справ про банкрутство юридичних осіб за названим видом економічної діяльності, цілком коректно екстраполюються на вітчизняний сектор фермерських господарств, оскільки останні складають лівову частку (приблизно 2/3) усіх сільськогосподарських підприємств України (див. табл. 2).

На основі детального аналізу даних, наведених у табл. 4, встановлено, що динаміка неплатоспроможних юридичних осіб у сфері вітчизняного сільського, лісового та рибного господарств упродовж останніх років демонструвала вищу інтенсивність порівняно із загальноекономічними трендами, що з високим ступенем ймовірності стосується і фермерського компоненту національної аграрної галузі. Так, протягом 2021–2025 рр. кількість підприємств за згаданим видом економічної діяльності, щодо яких порушено справи про банкрутство, зросла на 31,0 %, тоді як загалом по економіці цей приріст склав лише 14,3 %. Виходячи зі сказаного, можна з високою долею вірогідності стверджувати, що сектор українського фермерства демонструє випереджаючі темпи накопичення фінансового дисбалансу та погіршення платоспроможності. Особливо показовим у цьому сенсі був 2024 рік, коли кількість агрофірм-банкрутів зросла до 78 порівняно з 24 у 2022 році, тобто майже у 3,3 раза. Відтак, частка підприємств сільського, лісового та рибного господарств у загальній структурі банкрутств юридичних осіб зросла з 5,5 % до майже 10 % (в 1,8 раза), що, вочевидь, є характерним і для фермерських господарств.

Динаміка кількості юридичних осіб, щодо яких винесено судові рішення про порушення провадження у справі про банкрутство, по економіці загалом і у сфері сільського, лісового та рибного господарств України у 2021–2025 рр.

Показник	Роки					Зміна за 2020–2025 рр. («+» – приріст, «-» – падіння), % (в. п.)
	2021	2022	2023	2024	2025	
Кількість юридичних осіб, щодо яких внесено судові рішення про порушення провадження по справі про банкрутство, по економіці загалом, од.	691	438	783	785	790	14,3
Кількість юридичних осіб, щодо яких внесено судові рішення про порушення провадження по справі про банкрутство, у сільському, лісовому та рибному господарствах, од.	58	24	52	78	76	31,0
Частка юридичних осіб, щодо яких внесено судові рішення про порушення провадження по справі про банкрутство, у сільському, лісовому та рибному господарствах у їх загальній кількості по економіці, %	8,4	5,5	6,6	9,9	9,6	1,2

Примітки.

1. Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

2. За 2025 рік наведено прогнозні дані.

Джерело: сформовано та розраховано авторами на основі [2]

На нашу думку, важливо розмежовувати випадки примусового банкрутства за рішенням господарських судів та добровільного виходу з ринку за ініціативою самих підприємств. Оскільки процедура судового

визнання неплатоспроможності є тривалою та обтяжливою, більшість суб'єктів господарювання (близько 60 %) обирають шлях самостійного припинення діяльності. Так, за даними інформаційного ресурсу OpenDataBot, у 2025 році загалом 780 компаній стали банкрутами в судовому порядку (з них 71 агропідприємство), що складає лише 10 % від загальної кількості суб'єктів господарювання, які припинили свою діяльність. При цьому за кількістю банкрутств сільське господарство знаходилося на другому місці після оптової торгівлі. Крім того, лише у 1 % випадків неплатоспроможні компанії намагалися відновити свою платоспроможність і продовжити фінансово-господарську діяльність за допомогою санаційної процедури [1].

Очевидно, що аналогічна ситуація з припиненням діяльності значної частки компаній спостерігалася і в аграрному секторі національної економіки, включаючи його фермерську компоненту. Зокрема, тільки за одинадцять місяців 2025 року в Україні припинили роботу 794 аграрні підприємства (7,1 % від загальної кількості ліквідованих), що свідчить про масовий відтік капіталу з галузі. Разом з тим, варто відмітити, що фермерські господарства проявляють вищу схильність до виживання в умовах економічної нестабільності порівняно з іншими видами суб'єктів господарювання. Так, згідно з дослідженням Ю. Маковей, вітчизняні фермерські господарства здійснюють діяльність у середньому упродовж 21 року, перебуваючи на 4 позиції після акціонерних товариств (28 років 7 місяців), органів місцевого самоврядування (27 років 10 місяців) та державних підприємств (26 років 7 місяців) [13].

Отже, поєднання зростаючої кількості судових проваджень у справі про банкрутство та високої частки фермерських господарств, які добровільно припиняють свою діяльність, підтверджує системне погіршення рівня платоспроможності у цьому секторі сільського господарства України. З нашої точки зору, наведені вище показники свідчать про перехід кризових процесів у фазу масового виходу фермерів з ринку, адже кількість господарств, що добровільно припинили існування у 2025 році, на порядок перевищує чисельність офіційно визнаних господарським судами банкрутами. Тому для збереження ядра національного фермерського сектору доцільно негайно впроваджувати ефективні інструменти превентивної реструкту-

ризації та фінансового оздоровлення, в тому числі за фінансової участі держави.

На наше переконання, специфіка фінансового оздоровлення та банкрутства з подальшою ліквідацією фермерських господарств обумовлена передусім їхньою особливою організаційно-правовою формою та сезонним циклом сільськогосподарського виробництва. Так, чинне законодавство визначає фермерське господарство як специфічну форму організації та здійснення аграрного підприємництва, що реалізується одноосібно або на засадах сімейної кооперації громадян України з метою отримання прибутку від виробництва, переробки, реалізації товарної сільгосппродукції та надання супутніх послуг на земельних ділянках, які перебувають у їхній власності чи користуванні (зокрема на умовах оренди) [19].

Набрання чинності КУзПБ (2019 р.) започаткувало відхід від домінуючої моделі примусової ліквідації фермерських господарств-боржників до реабілітаційної парадигми відновлення їхньої платоспроможності, прибутковості та конкурентоспроможності на довгострокову перспективу через здійснення комплексу взаємопов'язаних санаційних заходів. Зокрема, у статті 95 вказаного нормативного акту визначено особливості правового режиму як санації фермерських господарств шляхом практичної реалізації заходів, передбачених планом відновлення платоспроможності, так і визнання їх банкрутами та відкриття ліквідаційної процедури [10] з врахуванням унікальної економічної природи такого типу агропідприємств.

З нашої точки зору, засадничою правовою нормою є встановлення такої підстави для визнання фермерського господарства банкрутом як неспроможність вказаного суб'єкта аграрного бізнесу погасити упродовж шести місяців після закінчення періоду сільськогосподарських робіт борги перед кредиторами та виконати грошові зобов'язання перед бюджетом і державними цільовими фондами щодо сплати податків, зборів і обов'язкових соціальних внесків [10]. Описаний підхід видається нам логічним, оскільки він враховує час, необхідний для вирощування, збирання та подальшої реалізації виробленої або переробленої аграрної продукції. При цьому важливо відзначити, що процедура розпорядження майном неплатоспроможного фермерського господарства вводиться на строк закінчення відповідного сезону сіль-

ськогогосподарських робіт з урахуванням часу на продаж врожаю, проте не повинна перевищувати 15 місяців [10].

Окрім того, чинне законодавство встановлює особливі вимоги до ініціювання та ведення справи про банкрутство фермерського господарства. Заява його голови про відкриття відповідного провадження подається до господарського суду лише за наявності письмової згоди всіх членів фермерського господарства [10]. На наше переконання, це забезпечує солідарність у прийнятті стратегічних рішень щодо можливості продовження діяльності у сфері аграрного виробництва у майбутньому, адже фермерська діяльність часто базуються на сімейній праці. До такої заяви обов'язково додаються документи, що містять відомості про склад і вартість майна господарства, майнових цінностей, які належать його членам на праві приватної власності, а також прогноз доходів після закінчення сезону аграрних робіт. Протягом двох місяців після подачі заяви про відкриття справи про банкрутство голова фермерського господарства може подати план відновлення його платоспроможності. Якщо запропоновані заходи, зокрема зміна структури посівів або впровадження переробки продукції, дадуть змогу погасити вимоги кредиторів, господарський суд вводить процедуру розпорядження майном під наглядом призначеного розпорядника [10]. Виходячи зі сказаного, пріоритетним напрямом фінансового оздоровлення фермерів є захист аграрно-виробничого циклу.

На відміну від загальних норм, після визнання фермерського господарства банкрутом під час ліквідаційної процедури продаж його майна здійснюється виключно на аукціоні з обов'язковою умовою збереження цільового призначення сільськогосподарських об'єктів, які реалізуються [10], що уможливорює збереження аграрного товаровиробництва новим власником та підтримання сільських територіальних громад.

Незважаючи на наявність спеціальних правових норм, практичне застосування механізмів фінансового оздоровлення фермерських господарств наражається на системні перешкоди. З нашої точки зору, найбільш вагомим бар'єром є правова колізія між положеннями КУзПБ та Земельного кодексу України (далі – ЗКУ) щодо відчуження сільськогосподарських угідь. Сутність цієї суперечності полягає у конфлікті між обов'язком арбітражного керуючого реалізувати активи боржника

для задоволення вимог кредиторів та законодавчими обмеженнями щодо обігу прав на земельні ділянки сільськогосподарського призначення. Так, КУЗПБ містять взаємовиключні за своєю практичною реалізацією правові норми:

В ч. 9 ст. 95 імперативно визначено, що при визнанні фермерського господарства банкрутом до складу ліквідаційної маси включається (поряд з іншим майном, що знаходиться у спільній власності членів цього господарства) право оренди земельної ділянки та інші майнові права, які належать згаданій юридичній особі та мають грошову оцінку. Відтак, за законом (ч. 12 ст. 95) право оренди виступає повноцінним ліквідним активом, який підлягає обов'язковому продажу на аукціоні для погашення боргів, але з умовою збереження цільового сільського призначення його використання [10].

Тоді як у ч. 10 ст. 95 водночас зазначено, що у випадку банкрутства фермерського господарства земельні ділянки, передані йому у тимчасове користування, включаючи орендовані, використовуються згідно з положеннями ЗКУ. Так як ЗКУ (ст. 93) [9] та Закон України «Про оренду землі» (ст. ст. 8–8¹, 24) [18] містять жорсткі обмеження щодо відчуження права оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення (зокрема, вимоги щодо згоди орендодавця або неможливість суборенди та переуступки без спеціальних умов), то виникає правова невизначеність.

Враховуючи, що значна частина земель фермерських господарств сформована за рахунок паїв громадян (пайовиків), останні часто оскаржують спроби арбітражного керуючого виставити право оренди на аукціон. Пайовики розглядають процедуру банкрутства як підставу для розірвання договору оренди у зв'язку зі зміною орендаря або погіршенням стану землі, тоді як КУЗПБ вимагає його продажу на аукціоні під час здійснення ліквідаційної процедури. Позаяк процедура оцінки та передачі права оренди залишається юридично складною, арбітражні керуючі часто не можуть включити землю до ліквідаційної маси без ризику тривалих судових оскаржень з боку власників земельних часток (паїв). На нашу думку, розв'язання цієї правової колізії можливе лише через законодавче уточнення пріоритетності норм КУЗПБ як спеціального закону у процедурах неплатоспроможності аграріїв, включаючи фермерські господарства.

З нашої точки зору, ще одним проблемним питанням є невідповідність процесуальних строків розгляду справи про банкрутство реаліям аграрного бізнесу. Адже жорсткі графіки судових засідань та обмеження згаданих процедур не завжди корелюють із волатильністю врожайності чи зміною ринкової кон'юнктури. Додатковою проблемою є так звані «безгрошові боржники» – фермери, вартість майна яких є недостатньою навіть для покриття судових витрат та винагороди арбітражного керуючого. У законодавстві наразі відсутній чіткий алгоритм ліквідації таких фермерських господарств у спрощеному порядку, що змушує кредиторів витрачати кошти на завідомо безперспективні судові процеси.

Також дуже часто виникають труднощі із розмежуванням активів фермерського господарства як юридичної особи та особистої власності його членів. Хоча згідно з ч. 9 ст. 95 КУЗПБ до ліквідаційної маси включається нерухомість учасників цієї організаційно-правової форми, що перебуває у спільній власності (насадження, будівлі та споруди, техніка й обладнання, транспорт, інвентар, птиця та худоба, майнові права тощо) [10], однак майнові цінності, набуті на особисті приватні доходи членів фермерського господарства до неї не включаються. Відтак, під час формування ліквідаційної маси виникають тривалі спори щодо зазначеного розподілу майна, що гальмують процедуру ліквідації господарства.

Крім того, варто відмітити такий проблемний момент: ризикові події, зумовлені воєнними діями як-от замінування сільськогосподарських угідь, об'єктів нерухомості або фізичне знищення активів виробничого призначення, часто стають об'єктивною причиною неплатоспроможності фермерських господарств. Проте інститут субсидіарної відповідальності керівництва фермерського господарства, передбачений ст. 61 КУЗПБ [10], потребує детальнішого розмежування між умисним доведення до банкрутства та його настанням під дією форс-мажорних чинників непереборної сили.

З огляду на результати проведеного дослідження й ідентифіковані інституційні та фінансово-економічні бар'єри при здійсненні процедур неплатоспроможності фермерських господарств, доцільним видається формування комплексного інструментарію їхнього фінансового оздоровлення та цивілізованого виходу з ринку. У цьому контексті важ-

ливим нововведенням стало запровадження процедури превентивної реструктуризації, яка дає змогу фермерам домовлятися з кредиторами про зміну умов виконання фінансових зобов'язань до моменту офіційного визнання неплатоспроможності (банкрутства). Такий механізм, на наш погляд, формує інституційне середовище раннього реагування на фінансову дестабілізацію фермерського господарства, позаяк дає змогу мінімізувати ризики втрати ділової репутації, уникнути формального статусу банкрута та зберегти доступ до банківського кредитування.

Водночас аналіз практики застосування процедур санації, банкрутства та ліквідації фермерських господарств засвідчив наявність низки системних проблем правового, організаційного та фінансового характеру, для вирішення яких доцільно реалізувати комплекс таких заходів.

Запровадження спрощеної процедури банкрутства для малих фермерських господарств. На наш погляд, фермерські господарства з незначним земельним банком та обмеженим обсягом активів фактично позбавлені можливості повноцінно реалізувати процедури банкрутства через високу вартість судового супроводу та оплати послуг арбітражного керуючого. У зв'язку з цим доцільним є формування спрощеного регуляторного режиму для господарств із земельним банком, наприклад, до 100 гектарів. Такий режим може передбачати скорочені строки судових засідань, уніфікований пакет документів і компенсацію винагороди арбітражного керуючого за рахунок спеціального державного фонду підтримки постраждалих сільськогосподарських товаровиробників. Окрім того, у випадках повної відсутності ліквідних активів доцільно передбачити можливість адміністративної ліквідації таких суб'єктів аграрного бізнесу через їхнє виключення з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань без відкриття судового провадження.

Нормативне закріплення режиму так званого «воєнного імунітету» для фермерських господарств. З огляду на значний масштаб руйнування виробничих активів і замінування сільськогосподарських угідь у регіонах активних бойових дій, доцільно законодавчо обмежити застосування примусових ліквідаційних процедур щодо фермерських господарств, які втратили можливість здійснювати господарську діяльність через повномасштабну війну. Вважаємо, що відповідні

положення можуть бути імплементовані до статті 95 Кодексу України з процедур банкрутства шляхом встановлення тимчасового мораторію на примусову ліквідацію таких господарств до завершення процесу гуманітарного розмінування та відновлення доступу до виробничих ресурсів.

Формування державного інституту управління проблемними аграрними активами. З нашої точки зору, ефективним інструментом стабілізації фермерського сектору може стати створення спеціалізованого державного агентства з управління проблемними активами неплатоспроможних аграрних підприємств. Функціонал такої інституції може передбачати оцінку ролі фермерських господарств для розвитку сільських територій, викуп їхньої проблемної заборгованості перед банківськими установами та подальшу конверсію боргу в довгострокові реструктуризовані зобов'язання, що сприятиме збереженню виробничого потенціалу фермерства та запобігатиме депопуляції на селі.

Цифровізація процедур банкрутства фермерських господарств. Подальша модернізація процедур неплатоспроможності потребує інтеграції інформаційних ресурсів аграрного та судового адміністрування. На нашу думку, поєднання Державного аграрного реєстру з електронними реєстрами справ про банкрутство дасть змогу створити систему автоматизованого моніторингу фінансового стану фермерських господарств. Такий механізм сприятиме ранньому виявленню ознак фінансової дестабілізації й уможливить оперативне застосування превентивних інструментів реструктуризації та фінансової санації.

Удосконалення правового режиму використання прав оренди земельних ділянок у процедурі банкрутства. Важливою проблемою залишається колізія між положеннями земельного законодавства та нормами КУЗПБ щодо можливості відчуження прав оренди земельних ділянок фермерського господарства-боржника. На наше переконання, необхідно законодавчо врегулювати механізм передачі таких майнових прав новому користувачу в межах ліквідаційної процедури з одночасним збереженням цільового сільськогосподарського призначення земель, що дасть змогу підвищити ліквідність вказаних прав і забезпечити більш повне задоволення вимог кредиторів.

Запровадження спеціальних програм фінансової санації фермерських господарств. Доцільним видається формування державних

і регіональних програм підтримки фінансового оздоровлення фермерських господарств, які перебувають у стані тимчасової неплатоспроможності. Такі програми можуть включати механізми часткової компенсації процентних ставок за кредитами, надання гарантій за реструктуризованими позиками та фінансування інвестиційних проєктів із модернізації аграрного виробництва, що сприятиме підвищенню фінансової стійкості вітчизняних фермерських господарств та зниженню ризику їхнього банкрутства.

Посилення правової відповідальності за штучне доведення фермерських господарств до банкрутства. На наш погляд, актуальним залишається удосконалення механізмів протидії так званим «технічним банкрутствам», які можуть ініціюватися пов'язаними кредиторами або керівництвом фермерських господарств з метою перерозподілу активів. У цьому контексті доцільно конкретизувати критерії визначення заінтересованих осіб у процедурах неплатоспроможності і посилити інструменти контролю за діями арбітражних керуючих.

Інституціоналізація системи раннього попередження фінансової неспроможності фермерських господарств. Результативним напрямом державної аграрної політики може стати створення механізму ранньої діагностики фінансових ризиків у діяльності фермерських господарств на основі аналізу їхньої бухгалтерської та податкової звітності. Вважаємо, що відповідна система дасть змогу ідентифікувати фермерів з підвищеним ризиком дефолту та своєчасно застосовувати превентивні заходи фінансової санації та реструктуризації.

На нашу думку, реалізація запропонованих заходів сприятиме підвищенню ефективності механізмів фінансового оздоровлення фермерських господарств, забезпеченню збалансованого поєднання інтересів кредиторів і боржників, а також формуванню передумов для довгострокової стабілізації фермерського сегменту національної економіки.

Висновки

Проведене дослідження дало змогу встановити, що сектор фермерських господарств в Україні функціонує в умовах глибоких трансформаційних змін, спричинених поєднанням внутрішніх структурних дисбалансів і потужних екзогенних шоків, насамперед воєнної агресії, руйнування виробничої інфраструктури та порушення логістичних

ланцюгів постачання аграрної продукції, палива, техніки та обладнання, запчастин, мінеральних добрив і насіннєвого матеріалу. Аналіз динаміки розвитку вітчизняних фермерських господарств упродовж 2012–2024 рр. засвідчив поступове накопичення фінансових ризиків у цьому сегменті аграрної галузі, що проявляється у зростанні кількості фермерів, які припиняють свою діяльність через втрату платоспроможності. Особливо показовим є те, що значна частина фермерських господарств залишає ринок не через процедури банкрутства, а шляхом добровільної ліквідації, що свідчить про обмежену ефективність існуючих механізмів судового врегулювання фінансової неспроможності для малих аграрних товаровиробників.

Авторами встановлено, що запровадження КУЗПБ сформувало нову інституційну модель регулювання неплатоспроможності суб'єктів господарювання, орієнтовану на реабілітаційний підхід і пріоритетність відновлення платоспроможності боржника. Для фермерських господарств така модель має особливе значення, оскільки їхня господарська діяльність характеризується сезонністю виробництва, значною залежністю від природно-кліматичних умов і високою концентрацією земельних ресурсів у структурі виробничих активів. Водночас результати дослідження показали, що практична реалізація передбачених законодавством процедур санації та банкрутства зіштовхується з низкою правових та організаційних бар'єрів, серед яких особливе місце займають колізії між нормами земельного законодавства та правилами формування ліквідаційної маси, а також недостатня адаптованість згаданих процедур до специфіки діяльності малих фермерських господарств.

Ще одним важливим результатом наукових пошуків стало обґрунтування того, що в умовах воєнних і макроекономічних викликів пріоритетним напрямом трансформації інституту банкрутства у фермерському секторі має стати посилення захисних механізмів фінансової стабілізації та санації. У цьому контексті особливої ваги набуває інструмент превентивної реструктуризації, який дає змогу узгоджувати зміну параметрів боргових зобов'язань фермерських господарств перед кредиторами ще до офіційного відкриття провадження у справі про банкрутство. Реалізація такого підходу створює передумови для збереження виробничого потенціалу фермерських господарств, міні-

мізації втрат для кредиторів і підтримки соціально-економічної стабільності сільських територій.

На основі отриманих дослідницьких результатів доведено доцільність модернізації інституційно-правового середовища застосування процедур неплатоспроможності фермерських господарств шляхом запровадження комплексу регуляторних та організаційно-економічних заходів, до яких можна віднести удосконалення правового режиму використання прав оренди земельних ділянок у процедурах банкрутства, формування спрощеного порядку судового врегулювання фінансової неспроможності малих фермерських господарств, цифровізацію процесів моніторингу їхнього фінансового стану, а також розвиток інструментів превентивної реструктуризації та державної підтримки санаційних заходів.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з поглибленим вивченням інституційних механізмів фінансового оздоровлення фермерських господарств у контексті післявоєнної трансформації аграрного сектору України. Зокрема, актуальними напрямками подальших наукових пошуків є розробка моделей інтеграції інструментів «зеленого» фінансування та кліматично орієнтованих інвестицій у процеси санації згаданого виду сільськогосподарських підприємств, а також формування ефективної системи раннього попередження фінансової неспроможності фермерських господарств на основі централізованих цифрових інформаційно-аналітичних платформ.

Список літератури:

1. 780 компаній стали банкрутами у 2025 році. OpenDataBot. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/business-bankrupts-2025> (дата звернення: 05.03.2026).
2. Банк даних. Держстат. URL: <https://stat.gov.ua/uk/explorer> (дата звернення: 05.03.2026).
3. Білоконь Т. М., Несен Л. М. Санація підприємств: організаційно-економічний механізм. Вінниця : ВНТУ, 2010. 152 с. URL: <https://press.vntu.edu.ua/index.php/vntu/catalog/download/385/720/807-1?inline=1>
4. Благута Р. І., Долинська М. С., Туркот О. А. Проблематика становлення інституту банкрутства фермерських господарств. *Соціально-правові студії*. 2019. Вип. 2 (4). С. 73–81. DOI: <https://doi.org/10.32518/2617-4162-2019-2-73-81>
5. Богатир В. К. Ліквідаційна процедура – заключна процедура у справах про банкрутство: монографія / В. К. Богатир ; за ред. докт. юрид. наук., про-

фесора Б. В. Деревянка. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 210 с. С. 149–156. URL: <https://repository.ndippp.gov.ua/handle/765432198/209>

6. Гривківська О., Гейжа Є. Ризики господарської діяльності аграрних підприємств та їх нейтралізація в умовах активних бойових дій. *Київський економічний науковий журнал*. 2024. № 4. С. 43–48. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-765X/2024-4-5>

7. Давиденко Н. М., Олійник Л. А., Орологопуло К. О. Прогнозування банкрутства аграрних підприємств у сучасних умовах. *Економіка і управління бізнесом*. 2022. № 4. Vol. 13. С. 42–53. URL: <https://economicscience.com.ua/web/uploads/pdf/Economics%20and%20Business%20Management,%202022,%20Vol.%2013,%20No.%204-36-45.pdf>

8. Дорохова Л. М. Сучасні тенденції банкрутства та пріоритетні напрями фінансової санації аграрних підприємств. *Вісник ЖНАЕУ*. 2016. № 1 (54). т. 2. С. 127–136. URL: http://ir.polissiauniver.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/6993/1/VZNAU_2016_1_2_127-136.pdf

9. Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. Дата оновлення : 15.02.2026. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>

10. Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18.10.2018 р. № 2597-VIII. Дата оновлення : 26.12.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text>

11. Лазаренко В. В. Доведення до банкрутства окремих суб'єктів господарської діяльності: поняття та правове регулювання. *Держава і право* : Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 89 / Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ : Вид-во «Юридична думка», 2021. С. 115–123. DOI: <https://doi.org/10.33663/1563-3349-2021-89-115>

12. Лазаренко В. В. Про доцільність диференціації кримінальної відповідальності за ст. 219 «доведення до банкрутства» Кримінального кодексу України. *Правовий часопис ДонБасу*. 2022. № 4(81) vol. 2. С. 92–95. DOI: <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2022-81-4-2-91-95>

13. Маковей Ю. Фермерські господарства в Україні працюють у середньому 21 рік. URL: <https://kurkul.com/news/40173-fermerski-gospodarstva-v-ukrayini-pratsyuyut-u-serednomu-21-rik> (дата звернення : 05.03.2026).

14. Марченко Я. Особливості банкрутства фермерського господарства по-новому. *Застосування норм Кодексу України з процедур банкрутства*. Збірка наукових статей / За загальною редакцією д. ю. н., судді Верховного Суду С. В. Жукова. Київ: Алерга, 2019. С. 168–173. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Jukov_Zbirka_Bankrut_v2_191007_out.pdf

15. Носань Н. С. Роль фінансової санації сільськогосподарських підприємств в умовах кризового стану: регіональний аспект. *Економіка і суспільство*. 2017. № 11. С. 288–293. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/11_ukr/48.pdf

16. Панченко В. А. Управління життєспроможністю суб'єктів сільськогосподарського господарського господарства в умовах війни та соціально-економічної нестабільності. *Наукові записки Львівського університету біз-*

несу та права. 2023. № 36. С. 77–83. URL: <https://nzlulp.org.ua/index.php/journal/article/view/701/666>

17. Плаксієнко В. Я., Ткаченко О. С. Економічне оздоровлення сільськогосподарських підприємств: специфіка та основні напрями. *Економіка і суспільство*. 2017. № 9. С. 588–591. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/9_ukr/100.pdf

18. Про оренду землі : Закон України від 06.10.1998 р. 161-XIV. Дата оновлення : 31.10.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14#Text>

19. Про фермерське господарство : Закон України від 19.06.2003 р. № 973-IV. Дата оновлення : 04.11.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15#Text>

20. Райтер Н., Мацьків Г. Ризики аграрного підприємництва в умовах війни. *Аграрна економіка*. 2023. № 1–2. Т. 16. С. 41–50. URL: http://agrarianeconomy.lnau.edu.ua/images/docs/ae_2023_16_1-2/AE-16_1-2_5.pdf

21. Східницька Г. В. Алгоритм дій фінансового оздоровлення неплатоспроможних сільськогосподарських підприємств. *Цифрова трансформація фінансової системи України та країн V-4 в умовах євроінтеграції. Digital transformation of the financial system of Ukraine and V-4 countries in the context of European integration* : збірник тез III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Дубляни, 26 квітня 2023 р.). Частина I. Дубляни : ЛНУП, 2023. С. 163–167. URL: <https://sci.ldubgd.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/117472/%D0%A7%20%D0%97%D0%91%D0%86%D0%A0%D0%9D%D0%98%D0%9A%20%D0%A2%D0%95%D0%97%202023.pdf#page=163>

22. Ткаченко О. С. Методичні підходи щодо оцінки економічного оздоровлення сільськогосподарських підприємств. *Облікова, фінансова та управлінська діяльність підприємств в умовах нестійкої економіки* : колективна монографія / за заг. ред. І. П. Приходька. Дніпро : Пороги, 2020. С. 47–59. URL: <https://dspace.dsau.dp.ua/bitstream/123456789/5079/1/1%20.pdf>

23. Чумак В. Д., Дорошенко О. О., Кіріченко Н. О. Система виявлення та подолання фінансової кризи в умовах сільськогосподарських підприємств: механізм впровадження та реалізації. *Ефективна економіка. Електронне фахове видання*. 2022. № 5. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2022/93.pdf

24. Чумак В. Д., Кіріченко Н. О. Фінансова реструктуризація як санаційний захід попередження банкрутства підприємств. *Сучасні проблеми обліку, аналізу, аудиту й оподаткування суб'єктів господарської діяльності : теоретичні, практичні та освітнянські аспекти* : Збірник наукових праць за матеріалами V Всеукраїнської науково-практичної конференції (30–31 березня 2021 р.). Дніпро : НМетАУ, 2021. С. 409–413. URL: http://dmeti.dnepropetrovsk.ua/file/conf-nmetau_accounting_2021.pdf#page=410

References:

1. OpenDataBot (2025) 780 kompanii staly bankrutamy u 2025 rotsi [780 companies became bankrupt in 2025]. Available at: <https://opendatabot.ua/analytics/business-bankrupts-2025> (accessed March 5, 2026).

2. Derzhstat (2026) Bank danykh [Data bank]. Available at: <https://stat.gov.ua/uk/explorer> (accessed March 5, 2026).
3. Bilokon T. M., Nesen L. M. (2010) *Sanatsiia pidpriumstv: orhanizatsiino-ekonomichniy mekhanizm [Enterprise sanitation: organizational and economic mechanism]*. Vinnytsia: VNTU, 152 p. Available at: <https://press.vntu.edu.ua/index.php/vntu/catalog/download/385/720/807-1?inline=1> (in Ukrainian).
4. Blahuta R. I., Dolynska M. S., Turkot O. A. (2019) Problematyka stanovlennia instytutu bankrutstva fermerskykh hospodarstv [Problems of the formation of the bankruptcy institute of farms]. *Sotsialno-pravovi studii – Social and Legal Studios*, vol. 2(4), pp. 73–81. DOI: <https://doi.org/10.32518/2617-4162-2019-2-73-81> (in Ukrainian).
5. Bohatyr V. K. (2021) *Likvidatsiina protsedura – zakliuchna protsedura u spravakh pro bankrutstvo: monohrafiia [Liquidation procedure – the final procedure in bankruptcy cases: monograph]*. In B. V. Derevianko (Ed.). Odesa: Helvetyka, pp. 149–156. Available at: <https://repository.ndipp.gov.ua/handle/765432198/209> (in Ukrainian).
6. Hryvkivska O., Heizha Ye. (2024) Ryzyky hospodarskoi diialnosti ahrarykh pidpriumstv ta yikh neutralizatsiia v umovakh aktyvnykh boiovykh dii [Risks of economic activity of agricultural enterprises and their neutralization in conditions of active combat operations]. *Kyivskyi ekonomichnyi naukovi zhurnal – Kyiv Economic Scientific Journal*, no. 4, pp. 43–48. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-765X/2024-4-5> (in Ukrainian).
7. Davydenko N. M., Oliinyk L. A., Orolohopulo K. O. (2022) Prohnozuvannia bankrutstva ahrarykh pidpriumstv u suchasnykh umovakh [Predicting bankruptcy of agricultural enterprises in modern conditions]. *Ekonomika i upravlinnia biznesom – Economics and Business Management*, vol. 13(4), pp. 42–53. Available at: <https://economicscience.com.ua/web/uploads/pdf/Economics%20and%20Business%20Management,%202022,%20Vol.%2013,%20No.%204-36-45.pdf> (in Ukrainian).
8. Dorokhova L. M. (2016) Suchasni tendentsii bankrutstva ta priorytetni napriamy finansovoi sanatsii ahrarykh pidpriumstv [Modern bankruptcy trends and priority directions of financial recovery of agricultural enterprises]. *Visnyk Zhytomyrskoho natsionalnoho ahroekolohichnoho universytetu – Bulletin of Zhytomyr National Agroecological University*, vol. 2, no. 1(54), pp. 127–136. Available at: http://ir.polissiauniver.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/6993/1/VZNAU_2016_1_2_127-136.pdf (in Ukrainian).
9. Zemelnyi kodeks Ukrainy [Land Code of Ukraine] (2001) Zakon Ukrainy No. 2768-III. Updated: February 15, 2026. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (accessed March 5, 2026).
10. Kodeks Ukrainy z protsedur bankrutstva [Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures] (2018) Zakon Ukrainy No. 2597-VIII. Updated: December 26, 2025. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text> (accessed March 5, 2026).
11. Lazarenko V. V. (2021) Dovidennia do bankrutstva okremykh subiektiv hospodarskoi diialnosti: poniattia ta pravove rehuliuвання [Bringing certain business

entities to bankruptcy: concept and legal regulation]. *Derzhava i pravo – State and Law*, issue 89, pp. 115–123. DOI: <https://doi.org/10.33663/1563-3349-2021-89-115> (in Ukrainian).

12. Lazarenko V. V. (2022) Pro dotsilnist dyferentsiatsii kryminalnoi vidpovidalnosti za st. 219 «doviedennia do bankrutstva» Kryminalnogo kodeksu Ukrainy [On the expediency of differentiation of criminal liability under Art. 219 «bringing to bankruptcy» of the Criminal Code of Ukraine]. *Pravovyi chasopys DonBasu – Law Journal of Donbass*, vol. 2, no. 4(81), pp. 92–95. DOI: <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2022-81-4-2-91-95> (in Ukrainian).

13. Makovei Yu. (2026) Fermerski hospodarstva v Ukraini pratsuiut u serednomu 21 rik [Farms in Ukraine work an average of 21 years]. Available at: <https://kurkul.com/news/40173-fermerski-gospodarstva-v-ukrayini-pratsuyut-u-serednomu-21-rik> (accessed March 5, 2026).

14. Marchenko Ya. (2019) Osoblyvosti bankrutstva fermerskoho hospodarstva po-novomu [Peculiarities of farm bankruptcy in a new way]. In S. V. Zhukov (Ed.). *Zastosuvannia norm Kodeksu Ukrainy z protsedur bankrutstva. Zbirka naukovykh statei [Application of the norms of the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures. Collection of scientific articles]*. Kyiv: Alerta, pp. 168–173. Available at: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Jukov_Zbirka_Bankrut_v2_191007_out.pdf (in Ukrainian).

15. Nosan N. S. (2017) Rol finansovoi sanatsii silskohospodarskykh pidpriemstv v umovakh kryzovoho stanu: rehionalnyi aspekt [The role of financial sanitation of agricultural enterprises in crisis conditions: regional aspect]. *Ekonomika i suspilstvo – Economy and Society*, no. 11, pp. 288–293. Available at: https://economyandsociety.in.ua/journals/11_ukr/48.pdf (in Ukrainian).

16. Panchenko V. A. (2023) Upravlinnia zhyttiespromozhnistiu subiektiv silskohospodarskoho hospodarstva v umovakh viiny ta sotsialno-ekonomichnoi nestabilnosti [Management of viability of agricultural entities in conditions of war and socio-economic instability]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava – Scientific notes of Lviv University of Business and Law*, no. 36, pp. 77–83. Available at: <https://nzlulp.org.ua/index.php/journal/article/view/701/666> (in Ukrainian).

17. Plaksienko V. Ya., Tkachenko O. S. (2017) Ekonomichne ozdorovlennia silskohospodarskykh pidpriemstv: spetsyfika ta osnovni napriamy [Economic recovery of agricultural enterprises: specifics and main directions]. *Ekonomika i suspilstvo – Economy and Society*, no. 9, pp. 588–591. Available at: https://economyandsociety.in.ua/journals/9_ukr/100.pdf (in Ukrainian).

18. Pro orendu zemli [On land lease] (1998) Zakon Ukrainy No. 161-XIV. Updated: October 31, 2025. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14#Text> (accessed March 5, 2026).

19. Pro fermerske hospodarstvo [On farming] (2003) Zakon Ukrainy No. 973-IV. Updated: November 4, 2025. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15#Text> (accessed March 5, 2026).

20. Raiter N., Matskiv H. (2023) Ryzkyky ahrarynoho pidpriemnytstva v umovakh viiny [Risks of agricultural entrepreneurship in war conditions]. *Ahrarna*

ekonomika – Agrarian Economy, vol. 16, no. 1–2, pp. 41–50. Available at: http://agrarianeconomy.lnau.edu.ua/images/docs/ae_2023_16_1-2/AE-16_1-2_5.pdf (in Ukrainian).

21. Skhidnytska H. V. (2023) Alhorytm dii finansovoho ozdorovlennia neplatospromozhnykh silskohospodarskykh pidpriemstv [Algorithm of financial recovery actions for insolvent agricultural enterprises]. *Tsyfrova transformatsiia finansovoi systemy Ukrainy ta krain V-4 v umovakh yevrointehratsii – Digital transformation of the financial system of Ukraine and V-4 countries in the context of European integration* (Dubliany, April 26th, 2023). Dubliany: LNUP, part I, pp. 163–167. Available at: <https://sci.ldubgd.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/11747/2/%D0%A7%201%D0%97%D0%91%D0%86%D0%A0%D0%9D%D0%98%D0%9A%20%D0%A2%D0%95%D0%97%202023.pdf#page=163> (in Ukrainian).

22. Tkachenko O. S. (2020) Metodychni pidkhody shchodo otsinky ekonomichnoho ozdorovlennia silskohospodarskykh pidpriemstv [Methodological approaches to the assessment of economic recovery of agricultural enterprises]. In I. P. Prykhodko (Ed.), *Kolektyvna monohrafiia [Collective monograph]: Oblikova, finansova ta upravlinska diialnist pidpriemstv v umovakh nestiikoi ekonomiky [Accounting, financial and managerial activity of enterprises in an unstable economy]*. Dnipro: Porohy, pp. 47–59. Available at: <https://dspace.dsau.dp.ua/bitstream/123456789/5079/1/1%20.pdf> (in Ukrainian).

23. Chumak V. D., Doroshenko O. O., Kirichenko N. O. (2022) Systema vyavlennia ta podolannia finansovoi kryzy v umovakh silskohospodarskykh pidpriemstv: mekhanizm vprovadzhenia ta realizatsii [The system of detection and overcoming of the financial crisis in the conditions of agricultural enterprises: mechanism of implementation and realization]. *Efektivna ekonomika – Efficient Economy*, no. 5. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2022/93.pdf (in Ukrainian).

24. Chumak V. D., Kirichenko N. O. (2021) Finansova restrukturyzatsiia yak sanatsiynyi zakhid poperedzhennia bankrutstva pidpriemstv [Financial restructuring as a remedial measure to prevent bankruptcy of enterprises]. *Suchasni problemy obliku, analizu, audytu y opodatkovannia subiektiv hospodarskoi diialnosti: teoretychni, praktychni ta osvitiianski aspekty [Modern problems of accounting, analysis, audit and taxation of business entities: theoretical, practical and educational aspects]* (Dnipro, March 30th–31st, 2021). Dnipro: NMetAU, pp. 409–413. Available at: http://dmeti.dnepropetrovsk.ua/file/conf-nmetau_accounting_2021.pdf#page=410 (in Ukrainian).